CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Sprang-Capelle

Provincie
Noord-Brabant

december 1993

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Sprang-Capelle

Deel I

Provincie
Noord-Brabant

december 1993

INHOUD

Woord vooraf 5

Werkwijze en criteria 6

1. Situering der gemeente 9

2. Bodemgesteldheid 10

3. Grondgebruik 11

4. Infrastructuur 12

5. Ontwikkeling van de nederzettingen 14

6. Stedebouwkundige typologie 16

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en typen 17

8. Objecten 30

9. Literatuur 130

Kaart (bijlage)

Woord vooraf

Dit rapport over Sprang-Capelle maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.
Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in mei 1991 door Mw. drs. E. Wessel.

's-Hertogenbosch, september 1992.

Werkwijze en criteria

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel

ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.
Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.
Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1. Ligging

De gemeente Sprang-Capelle is centraal noordelijk gelegen in de provincie Noord-Brabant in de M.I.P. regio Tilburg. De gemeente bestaat uit de plaatsen Sprang, Capelle, Vrijhoeve (-Capelle) en Nieuwevaart. Daarnaast is er een aantal gehuchten. In het noorden is dit Hoge Vaart met de buurtschap Labbegat, in het oosten Oosteind, in het zuiden is het Sprangsevaart en in het westen Zandschel.
De gemeente ligt ten zuiden van de Bergse Maas en grenst in het noorden aan Dussen en Aalburg, in het oosten aan Waalwijk. In het zuiden grenst zij aan Loon op Zand. Laatstgenoemde gemeente vormt naast Dongen vrijwel de gehele zuidgrens. De westgrens wordt gevormd door Waspik. Deze grenzen hebben deels een kunstmatig, deels een natuurlijk verloop. De grenzen houden verband met de grenzen van de vroegere heerlijkheden.
De noordelijke grens der gemeente ligt in het midden van de Bergse Maas. De oostgrens bestaat uit de Sprangse Sloot, de Meerdijkweg, Eikendijk en Oosteind. De Sprangse Sloot en het vervolg, de Meerdijkweg, waren beide oude turfvaarten. De opvallende diagonale lijn is de scheiding van wat een restblok in de ontginning was tussen Sprang, Besoyen en Loon op Zand. De zuidgrens volgt de Sprangse Vaart, de Zuidhollandsedijk en de Capelsedreef. De Sprangse Vaart is het restant van een oude turfvaart die tot 's-Hertogenbosch liep.
De gemeente behoort met 2561 ha tot de kleinere gemeenten van Noord-Brabant en zij had per 1 januari 1991 9705 inwoners.

1.2. Ontwikkeling

De gemeente bestaat uit drie verschillende ontginningsblokken, later gemeenten die zijn samengevoegd. Dit waren Sprang, Capelle en Vrijhoeve. De gelijknamige plaatsen zijn ontstaan nadat de Grote- of Zuid-Hollandse Waard tussen ca. 1230 en 1300 was bedijkt. Toen werd overgegaan tot het ontginnen en bewonen van de veengebieden in het zuiden van de Waard. De eerste gronduitgiften vonden plaats rond 1240. Aanvankelijk werd op het veen landbouw bedreven, hetgeen tot bodemdaling van het noordelijk deel van de gemeente leidde. Dit deel werd bij de St. Elizabethsvloed onder een kleilaag bedekt. Het zuidelijk deel is uitgeturft. Het turfsteken ging door tot in de zeventiende eeuw. Daarna kwam de hooibouw in de buitenpolders op die als handelsgewas gebrui kon maken van de reeds aanwezige havens. De scheepsvaart vloeide hieruit voort als nevenactiviteit. Veeteelt en veehandel waren eveneens van belang. In de achttiende eeuw werden de middelen van bestaan uitgebreid door de schoenmakerij. In de negentiende eeuw kwam er een houthandel bij. De drie gemeenten maakten deel uit van het gebied dat de Langstraat wordt genoemd, en dit gedeelte in het bijzonder hoort tot de Beneden-Langstraat.
Het was een omstreden gebied. In 1325 en 1388 werden de grenzen tussen Brabant en het graafschap Holland vastgesteld. Vanaf die tijd behoorde Sprang-Capelle definitief tot het graafschap Holland. De straatnaam Zuidhollandsedijk herinnert nog aan deze grens.
In 1814 kwam Sprang-Capelle bij Noord-Brabant.
In de loop van de negentiende eeuw werd de uitvoer van hooi en de leerindustrie van steeds groter belang. Vanaf ca. 1900 was de schoenmakerij het belangrijkste.
In 1840 werden de drie gemeenten, die nu Sprang-Capelle vormen, bevolkt door 2988 mensen en in 1890 waren dat er 4937.Het inwonertal bedroeg in 1910 4778, in 1930 4916. In 1960 woonden er 6277 mensen.
In 1923 werden de drie gemeenten samengevoegd, overigens niet vrijwilig, tot Sprang-Capelle. Dit gebeurde naar aanleiding van een overheidscirculaire uit 1919, waarbij aan de gemeenten kleiner dan 3000 zielen de overweging werd gedaan tot samenvoeging.
Na 1940 is de hooibouw verdwenen. De leerverwerkende nijverheid verdween bijna geheel door concurrentie. De houthandel bestaat nog steeds.
Sprang-Capelle heeft een ontwikkeling doorgemaakt van agrarische naar agrarisch-industriële gemeenschap tot een dorp met veeteelt en tuinbouw en forensisme.

2. Bodemgesteldheid

2.1. Grondsoorten

Sprang-Capelle bevindt zich in een gebied met diverse grondsoorten. Van groot belang waren de Pleistocene dekzandafzettingen van de Rijn en de Maas. Op één van de ruggen die hierdoor werden gevormd bouwde men, toen deze rug na het verdwijnen van het veen zichtbaar werd, de Langstraatse dorpen. Dat proces van veenvorming kwam in het Holoceen op gang. De veengrond met ondergrond van Pleistoceen zand werd in 1421 door de St. Elizabethsvloed overspoeld met zware klei. Het noordelijke gedeelte van Sprang-Capelle met de buitenpolders zou tot de aanleg van de Bergse Maas nog regelmatig worden overstroomd waardoor de aanvoer van vruchtbare grond werd gegarandeerd. Overstromingen bleven overigens tot de realisering van het Deltaplan voorkomen.Vrijwel het gehele grondgebied van Sprang-Capelle is poldergebied.

De grondsoorten zijn thans onder te verdelen in de volgende gebieden;

1. De vruchtbare kalkrijke kleigronden van het noordelijke deel.
2. Een grenszône van deels wel en deels niet zandige veengronden aan weerszijden van het Zuiderafwateringskanaal.
3. Het zuidelijke schrale zandgedeelte.

2.2. Hoogte en afwatering

De hoogte neemt af van oost naar west en van zuid naar noord. De hoogste plaatsen vindt men bij Sprangse Vaart en bij Sprang, respectievelijk op 4.6 en 3.2 meter boven N.A.P. Bij Zandschel en Nieuwe Vaart is de hoogte tussen de 1 en de 1.2 meter boven N.A.P. In het noorden is de hoogte gemiddeld 0.5, terwijl er ook kleine inzinkingen zijn tot een halve meter beneden het N.A.P.
De afwatering geschiedde in noordelijke richting op het Oude Maasje, via een systeem van ontwateringssloten en oude turfvaarten. De afwatering werd bemoeilijkt door een tegenovergestelde stroomrichting, wanneer de Maas overstroomde. Het water zocht dan een weg over de laaggelegen landen via de Baardwijkse Overlaat.
Na het graven van het Zuiderafwateringskanaal tussen 1887 en 1900 leidde men het water via het Labbegat naar het Oude Maasje. Het Zuiderafwateringskanaal werd als voorzorgsmaatregel gegraven, omdat men door het aanleggen van de Bergse Maas hoge waterstanden in het Oude Maasje verwachtte. De Bergse Maas doorbrak de rivierloop van het Oude Maasje. Omdat men afwateringsproblemen van de Bergse Maas verwachtte, werd om die reden het Afwateringskanaal gegraven in 1891-1892.
Ondanks al deze maatregelen was de afwatering nog steeds niet voldoende geregeld; dat gebeurde pas in 1970 met de afsluiting van het Haringvliet, als onderdeel van de Deltawerken.

De gemeente maakt deel uit van het waterschap "De Dongestroom" .

3. Grondgebruik

Een groot areaal is in gebruik als agrarisch gebied. De oude akkerbouwgebieden concentreren zich rondom Sprang, Vrijhoeve en Hoge Vaart met als noordelijke grens de Winterdijk en het Zuiderafwateringskanaal.
Het grootste deel van de gemeente wordt gekarakteriseerd door een langgerekte strokenverkaveling, een deel uitmakend van een slagenlandschap. Zo'n verkaveling was gebruikelijk voor gebieden waar vervening plaatsvond. Na de overstroming in 1421 heeft men dezelfde verkaveling aangehouden. In de zuidwestelijke punt van de gemeente ziet men rond het gehucht Zandschel een ander verkavelingspatroon, samenhangend met de daar aanwezige zandige gronden. De blokken zijn hier korter en onregelmatiger van vorm. De ruilverkaveling in Sprang-Capelle heeft vooral de eigendomsverhoudingen gewijzigd, terwijl de oude verkavelingsstructuur vrijwel intact is gebleven.
De ontginning geschiedde van het noorden uit naar het zuiden. De eerste bewoningsas lag langs de toenmalige loop van de rivier de Oude Maas. Er werden sloten gegraven die voor de afwatering op de Maas moesten zorgen. Deze hadden een zuid-noord verloop. Door de ontwatering werd het vochtige gebied in principe geschikt voor akkerbouw, maar de waterontrekking leverde wel inklinking van de aarde en daardoor verlaging van het maaiveld op. Derhalve werd het noodzakelijk om het in cultuur gebrachte land te omwallen met dijken. Wanneer het bouwland te laag kwam te liggen voor lonende exploitatie ontgon men het daarachter gelegen veengebied. Hierdoor ontstond na verloop van tijd een aanzienlijke afstand tussen de woonkern en de grond zodat men overging op de verplaatsing van het dorp.
De verkavelingsrichting veranderde in het noordelijke deel van de gemeente, na de St. Elizabethsvloed, van zuid naar noord. Daarbij werd de oorspronkelijke verkavelingsrichting aangehouden. In de zeventiende eeuw bereikte men weer het punt waarop men eeuwen daarvoor begonnen was.

Na ca. 1500 was hooi eeuwen lang het belangrijkste en bekendste product van de noordelijke poldergronden. Het hooi was beroemd vanwege de goede kwaliteit en werd tot ver in de wereld geëxporteerd. Dit exportartikel verdween na de Tweede Wereldoorlog. Het was niet meer nodig omdat men van paardekrachten overging op machines.
Het vlees van het vee, runderen en paarden, dat geweid werd op de graasgronden werd eveneens geëxporteerd terwijl men de huiden gebruikte voor de lederindustrie.

Na 1920 ontwikkelt zich de tuinbouw. Deze is geconcentreerd ten oosten en westen van de Wendelnesseweg-Oost en -West. Deze ontwikkeling wordt mogelijk, omdat met name de rijke boerenzoons in dit gebied het bedrijf niet overnamen en de grond zo vrij kwam voor de kleine pachters.
Er is nog steeds veel weidegebied en behoeve van het rundvee.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

Het grondgebied van de gemeente wordt geheel doorkruist door oude wegen. Er is een aantal wegen dat loodrecht noord-zuid loopt. De andere wegen staan daar bijna haaks op en hebben een zuidoost-noordwest verloop. Dit zijn de oudste wegen die Sprang-Capelle tot de typische Langstraatgemeenten doet behoren. De huizen staan in de as van de kavels en zijn zo ten opzichte van de weg schuin verspringend gebouwd. De huizen staan dus schuin ten opzichte van de weg. Dit zijn de Sprangsevaart en de Zuidhollandsedijk, daarboven het lange lint dat begint met Oosteind en doorloopt tot de Nieuwevaart met achtereenvolgens de Kerkstraat, Van der Duinstraat, de Raadhuisstraat en de Heistraat. Omdat er sprake is van ononderbroken bebouwing langs deze wegen wordt Sprang-Capelle wel het langste dorp van Nederland genoemd. Langs sommige stukken ziet men dat de wegen hoger zijn dan de aanliggende gronden: dit zijn de oude veendijken. De grond waarop de bebouwing staat neemt zichtbaar in hoogte af bij delen van de Kerkstraat, Van der Duinstraat en langs de Wendelnesseweg-Oost.
In de periode 1850 tot 1940 werden er nauwelijks nieuwe wegen aangelegd. De enige wegen uit die periode zijn de Korte Nieuwstraat, Dijkstraat, het Trampad en de Jan de Rooijstraat.
In 1886 waren er voornamelijk zandwegen. De kern van Capelle had bestrating en de belangrijkste doorgaande wegen zoals de Kerkstraat, Heistraat, Van der Duinstraat en Raadhuisstraat waren van een grindlaag voorzien.
Nu zijn alle wegen verhard. In de bebouwde kommen zijn klinkers gebruikt, daarbuiten zijn de wegen geasfalteerd. De meeste wegen zijn hierbij aanzienlijk verbreed. Een van de weinige wegen met een smal profiel is een deel van de Willem van Gentsvaart.
Na 1960 werd de Maasroute, de snelweg A59 aangelegd. Deze weg loopt ten noorden van en parallel aan de Wapiksedijk en de Winterdijk. Een aftakking van deze weg ligt parallel aan de Tilburgseweg en doorsnijdt het gehucht Oosteind.
De route van de spoorlijn is in juli 1991 geasfalteerd ten behoeve van een fietspad en is het Halve Zolenpad gedoopt.

4.2. Dijken en kaden

In Sprang-Capelle zijn diverse dijken en kaden. De eerste bedijking van de grote - of Zuid-Hollandse Waard kwam gereed rond 1230. Daarna werden er andere dijken aangelegd. Deze waren noodzakelijk om het water dat met de St. Elizabethsvloed veel had verwoest, enigszins binnen de perken te houden. De eerste lage dijk die het Oude Maasje tegen moest houden bij normale waterstand was de Zomerdijk, vlak bij de rivier. Veel hoger was de verder van de rivier gelegen Winterdijk, aangelegd na 1442 en versterkt en verhoogd in 1827. Dit gebied overstroomde meestal in de winter. De winter- of bandijk diende om het achterland te beschermen. Dat het land toch regelmatig overstroomde, blijkt uit het bestaan van een aantal wielen achter de Winterdijk, zoals de Wiel van Zuidewijn bij Labbegat. Een wiel is een diepe plas, die ontstaan is op de plek waar de dijk is doorgebroken.
De Waspiksedijk is een onderdeel van de winterdijk.
Een andere lage dijk is de Zuidhollandsedijk.
Een onderdeel van de ontginnings- en verveningssystematiek was het aanleggen van achterkaden en zijkaden. Deze achterkaden dienden om het water van het hoger gelegen veen- en zandgebied er achter tegen te houden, zoals de dijken of kaden aan de voorzijde het rivierwater tegen moesten houden. De achterkaden liggen evenals de dijken haaks op de verkavelingsrichting. Voorbeelden van achterkaden zijn de Sprangsevaart-Zuidhollandsedijk, Oosteind, de Oudestraat en Kruisvaart. Daarnaast zijn er nog resten van achterkaden langs wegen waarlangs de bebouwing verdwenen is. Sommige van deze wegen zijn niet meer toegankelijk of sterk verbreed, zoals de snelweg de Maasroute.
Een zijkade is een aarden dijk die afwatering van veengronden van aangrenzende veenpercelen tegen moest gaan. De zijkaden lopen daarom parallel aan de verkavelingsrichting. Een andere naam voor een zijkade is zijdwende. Deze naam is terug te vinden in de naam zidewinde, later Zuidewijn. Deze zijkade is de Hoge Vaart. Een andere zijkade lag ter hoogte van de huidige Jan de Rooijstraat.

4.3. Spoorwegen en tramwegen

Sprang-Capelle werd van oost naar west doorkruist door de zg. Halve Zolenlijn die in 1886 de gemeente bereikte. Het enkele spoor was de route van Lage Zwaluwe naar 's-Hertogenbosch. Er kwamen twee stations. Capelle-Kaatsheuvel bij

de Hogevaart behoorde nog net tot de oude gemeente Capelle. Het station moest tevens dienen ter ontsluiting van de verder weg gelegen plaats Kaatsheuvel in Loon op Zand. In 1893 werd het station Capelle-Nieuwevaart gebouwd. Dit behoorde eveneens tot de gemeente Capelle. Het eerste station was een halte, terwijl het tweede een stationsgebouw kreeg met een los- en laadinrichting.
In de laatste decennia van het bestaan werd het spoor alleen nog voor goederen gebruikt. In 1986-1987 werden de rails opgebroken en zeer recent is het traject in Sprang-Capelle geasfalteerd.

Vanaf de tramlijn Tilburg-Waalwijk liep gedurende enkele jaren een zijlijn vanuit Kaatsheuvel naar Sprang-Capelle. Van 1881 tot 1918 was Sprang verbonden met het tramwegennet.
De lijn van Kaatsheuvel naar de haven van Capelle was zo weinig rendabel dat deze route maar van 1882 tot en met 1885 bestaan heeft. De naam Trampad herinnert aan de route die deze lijn volgde. Tenslotte was er van 1885 tot 1918 een lijn die Sprangsevaart aandeed.

4.4. Waterwegen

Een belangrijke waterweg was het Oude Maasje. Via deze rivier konden de schepen bij de Sprang-Capelse havens komen. Deze havens maakten onderdeel uit van een lint van haventjes die er in dit gebied waren en deels nog zijn.
Er waren havens bij Sprang, Labbegat en Capelle. Die van Sprang is geheel verdwenen, die van Labbegat grotendeels maar de haven van Capelle is nog goeddeels intact. De goederen zoals turf werden afgevoerd via de turfvaarten. Deze zijn in de veertiende en vijftiende eeuw gegraven. De meeste van deze vaarten hebben of hadden een recht zuid-noord verloop. De meeste zijn in het begin van deze eeuw dichtgegooid, zoals de Capelse Vaart (de haven) en de Willem van Gentsvaart. De Hoge Vaart is teruggebracht tot de breedte van een sloot, de Sprangse Sloot is een restant van de Sprangse haven. De Nieuwe Vaart en de Binnenhaven van Capelle werden gedempt bij de aanleg van de riolering. Dit is nu een groenstrook.

Het Zuiderafwateringskanaal is tussen 1887 en 1900 gegraven. Dit vormt de tegenhanger van het in 1887-1894 gegraven Noorderafwateringskanaal in Dussen. Op de in 1904 opengestelde Bergse Maas is scheepverkeer wel mogelijk en het Oude Maasje bleef bereikbaar.
Toen de export van hooi terugliep en tenslotte geheel wegviel raakten de haventjes in verval. Bovendien werden ze na de Tweede Wereldoorlog doorsneden door de Maasroute, de weg van Waalwijk tot Raamsdonksveer. De Capelse haven bleef gespaard omdat men een brug over de haven heeft geslagen.

4.5. Militaire infrastructuur

Er is geen militaire infrastructuur in Sprang-Capelle.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1. Sprang

De omgeving van de plaats Sprang werd rond 1240 in cultuur gebracht toen Graaf Willem een hoeveelheid woeste grond schonk aan boeren ter ontginning. De plaats Sprang ontstond in 1313. De naam is afgeleid van het riviertje de Sprancke of Spranghe. Naar onstaan is het te benoemen als wegdorp. Het was een ambachtsheerlijkheid.
De plaats beschikte over een haven die tot ongeveer 1740 in gebruik bleef. De Sprangse Sloot is het restant van de verzande haven die al gebruikt moet zijn voor de aanvoer van de bouwmaterialen voor de oude kerk.
Oorspronkelijk was het een katholiek dorp. De Reformatie begon tussen 1593 en 1610. In dat laatste jaar werd het protestantse geloof geïnstitutioneerd en zijn zowel Sprang als Capelle overgegaan op het Protestantisme.

De oude bewoningsas was de Kerkstraat, die met een bocht om de kerk heen liep. De Oudestraat werd pas na 1920 en met name na 1960 volgebouwd. De oude kerk en de weg die er als een plein omheen ligt is de zichtas van de plaats, waar men naast boerderijen en woonhuizen diverse kleine fraaie villa's aantreft.
Op de vrij zandige grond was het hebben van neveninkomsten belangrijk om te overleven. In 1841 schreef Van der Aa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek, dat de inwoners van Sprang vooral leven van het maken van "Langestraatsche schoenen". Hij maakt ook melding van een windkoren- en een ros-oliemolen. In 1853 waren er 184 schoenmakers en 85 leerlingen.
Tussen 1840 en 1875 steeg het aantal inwoners slechts met acht hoofden tot 1623. In 1890 waren er 1917 mensen. Vlak voor de samenvoeging in 1923 waren er 1872 inwoners.
Het deel van de in Sprang gelegen weg naar Waalwijk kreeg na de Tweede Wereldoorlog de naam Jan de Rooijstraat. Het is de eerste straat waaraan planmatig gebouwd werd. De bebouwing dateert voornamelijk uit ca. 1925.
Pas in de jaren vijftig en zestig is er duidelijk planmatige bebouwing gekomen in de vorm van woonwijken tussen de Oudestraat en de Kerkstraat. Aansluitend hierop is ten zuiden van de Kerkstraat een wijk gebouwd.

5.2. Capelle

Capelle stond tot de Tweede Wereldoorlog bekend onder de naam 's-Grevelduin Capelle. Dit was de naam van de vroegere heerlijkheid. Een andere naam voor een deel van het grondgebied was mogelijk Wendelnesse, een naam die rond 1200 genoemd wordt. De naam Capelle werd voor de eerste keer rond 1353 genoemd. In dat jaar kreeg Gerrit van Overveen van graaf Willem V een stuk moer in dit gebied. Bij de St. Elizabethsvloed van 1421 is het dorp zodanig verwoest, dat het ca. 1300 meter meer zuidelijk opnieuw moest worden opgebouwd. Capelle was tot ca. 1800 van belang als pleisterplaats, omdat de route van Breda naar Gorcum via het veer van Capelle werd overgezet. Deze functie verdween bij de aanleg van het Keizersveer bij Raamsdonkveer. Het dorp Capelle bestaat uit een kruising van wegen. De oost-west straat, de Hoofdstraat met in het verlengde de Winterdijk en de Waspiksedijk, bestaat uit de oude hoge veendijk, waaraan de agrarische functie nog steeds overheerst. De noord-zuid route loopt langs de vroegere turfvaart. Dit is de as, waaraan nog resten van industrie, maar vooral rijke villa's te zien zijn. Hier woonden de grondeigenaren. Dit is het gebied vanaf de Haven, de Schoolstraat en de Wendelnesseweg-Oost. Op de kruising zelf werden winkels gebouwd en woonden de notabelen. Ter hoogte van het Zuiderafwateringskanaal maakt de Schoolstraat een grote dubbele bocht. Ingesloten hiertussen bevinden zich zeer kleine huisjes. Capelle was tot ca. 1900 het rijkste van de dorpen in deze gemeente en werd wel het gouden dorp genoemd. Het beschikte over de beste grond voor de landbouw en over de beste haven. Tussen 1900 en 1920 vond er een omslag plaats in de gunstige economische toestand, al had Capelle in 1923 nog wel de meeste inwoners, namelijk 2564. De haven werd veel minder belangrijk, terwijl de rijke toplaag wegtrok. De oorspronkelijk gunstige ligging werd steeds minder gunstig, omdat de voornaamste routes niet meer zuid-noord door het dorp voeren, maar oost-west. Deze economische teruggang valt goed te constateren via het inmiddels verdwenen winkelbestand.
In Capelle hebben verder geen uitbreidingen plaatsgevonden.

5.3. Vrijhoeve

Vrijhoeve of Vrijhoeve-Capelle is een voorbeeld van een weg-of straatdorp. In 1388 werden vier vrije hoeven door ruwaard Aalbrecht van Beijeren verkocht aan Zeger Floriszoon. De kern van de plaats bestaat uit de Heistraat en de Raad-

huisstraat in oost-westelijke richting en het is daarmee een voorbeeld van een Langstraatdorp. Ook dit dorp heeft zich in de loop van de negentiende eeuw verder ontwikkeld door de opkomende industrie. Haaks op deze straten staan de Loonsestraat en de Julianastraat. De bebouwing bestaat voornamelijk uit boerderijen, enige woonhuizen en enige fabrieksbebouwing.
In 1923 telde Vrijhoeve 559 inwoners. Dit was vlak voor de samenvoeging van de drie gemeenten. Vrijhoeve was toen zowel het kleinste qua oppervlakte en aantal inwoners. Dit veranderde totaal toen juist Vrijhoeve de plaats werd waar na veel getouwtrek het raadhuis zou verrijzen. Elke gemeente had al een eigen raadhuis en wilde dat graag behouden. Burgemeester Meijer van Vrijhoeve beslechtte het pleit door een stuk grond te schenken voor de bouw van het nieuwe raadhuis, juist tegenover het oude gemeentehuis. In 1924 werd het raadhuis gebouwd.

Vrijhoeve heeft zich ontwikkeld tot de plaats waar na 1950 de meeste nieuwe woonwijken zijn verrezen.

5.4. Nieuwevaart

Nieuwevaart is een veenzônedorp met vaart, zoals die ontstonden rond de dertiende en de veertiende eeuw.
De kern bestaat uit de Nieuwevaart en een deel van de Wendelnesseweg-Oost en -West. Haaks op deze zuid-noord route behoort een deel van de Heistraat ertoe, en zuidelijker de Poolsestraat. Rond het kruispunt van de drie eerstgenoemde wegen bevindt zich een concentratie van grote villa's. Centraal is de locatie van het vroegere station.

Deze bebouwing wordt gevolgd door agrarische bedrijven.
Nieuwevaart is in de jaren vijftig en zestig uitgebreid met een klein wijkje dat ingeklemd ligt tussen de Poolsestraat en het oude spoortraject.

5.5. Gehuchten

Labbegat

De buurtschap Labbegat had een eigen haven en kon zich zo ontwikkelen tot een industriële kern van bescheiden omvang.

De houthandel en handel in bouwmaterialen van Oerlemans bestaat nog steeds. Aan de overkant staat het kantoor, op de hoek een trafohuis en op Hogevaart 143 een opslagplaats. Verdwenen zijn de hulzenfabriek en de hooipers. Er is in het noordelijke deel van de Hogevaart een concentratie van rijke villa's, die toebehoorden aan leden van de familie Oerlemans.

Andere gehuchten zoals Sprangsevaart of een bewoningskern zoals aan de Willem van Gentsvaart zijn in pricipe vergelijkbaar met Nieuwevaart maar zij zijn niet uitgegroeid.
Namen van nog bestaande en deels verdwenen gehuchten, omdat zij zijn opgegaan in de lintbebouwing geven aan dat de vestiging langs deze gronden minder lucratief was en voorbehouden aan de kleine pachters en boeren; Heistraat, Oosteind en Westeind.
Een heel andere ontwikkeling toont het gehucht Zandschel, met als kern een kruispunt van drie bochtige wegen. De Nieuwevaart komt hier op uit. Langs deze wegen ziet men nog de opzet van de verspreide bebouwing met heel bescheiden boerenbedrijven.

5.6. Verspreide bebouwing

Door de eeuwen heen heeft de bebouwing zich beperkt tot bestaande wegen en is er sprake van een sterke verdichting. Er is dan ook heel weinig verspreide bebouwing, met uitzondering van de molen aan de Oudestraat.
Na 1970 zijn er enige boerderijen in het poldergebied tussen de Winterdijk en de Bergse Maas geplaatst.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1. Typologie

De gemeente wordt gekenmerkt door zeer lange straten met lintbebouwing, merendeels vlak langs de weg. De bebouwing vertoont het voor de Langstraat karakteristieke beeld van ten opzichte van elkaar verspringend gebouwde huizen. In de periode 1850-1940 heeft de waardevolle lintbebouwing zich sterk verdicht. Er heeft slechts op kleine schaal planmatige bebouwing plaatsgevonden.

6.2. Beschrijving van de gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde

Op een klein grondgebied heeft Sprang-Capelle enkele honderden waardevolle panden weten te bewaren. Deze dateren vooral uit de periode 1850 tot 1940, maar tevens zijn er diverse oudere monumentale boerderijen, huizen en kerken.

Het eerste bijzondere gebied is dat van de oost-westlijn, die zich uitstrekt vanaf de Kerkstraat tot en met de Heistraat en als noordelijke uitloper de Julianalaan heeft. In dit gebied bevinden zich de kommen van Sprang en Vrijhoeve-Capelle. Een klein gedeelte van Nieuwevaart is er ook in opgenomen. In dit gebied bevindt zich een groot aantal panden met de typerende Langstraatse verkaveling.
Het gebied maakt onderdeel uit van een lang lint van dorpen die het zandgebied aan de noordkant van Noord-Brabant begrenzen en is als zodanig niet uniek. Het gebied is van stedebouwkundig belang. De bebouwing langs de weg is grotendeels gaaf en karakteristiek.

Het tweede gebied bestaat uit de noord-zuidlijn, de Schoolstraat en de Wendelnesseweg-Oost en de Haven. De dwarsas van de Hoofdstraat hoort hier ook bij. In dit gebied bevindt zich de kom van Capelle.
Het dorp is een goed en gaaf voorbeeld van een dorp dat is ontwikkeld langs een haven en een dijk. Als zodanig is het in dit gebied van Noord-Brabant niet uniek. De gaafheid van het beeld, waarin zich de hele sociale structuur van de negentiende eeuw weerspiegelt, is wel zeldzaam en bijzonder. De bebouwing is grotendeels gaaf en van architectonische waarde.

Het derde gebied is dat van de Hogevaart met een klein stukje van de Winterdijk. In dit gedeelte bevindt zich het gehucht Hoge Vaart en de oude buurtschap Labbegat. In het noorden wordt het gebied gekenmerkt door het restant van de Haven, een oude brug, een vrij groot industrieel gebouw met bijbehorende villa's van directieleden en anderen en en kantoor. De villa's staan aan de Hogevaart 82, 84, 86-88, 90-92, 96, en 135-137. De fabriek en kantoor staan aan de Winterdijk 18, 17 en Hogevaart 143. Zo'n kleinschalige industriële ontwikkeling met het accent op handelsdoeleinden is in haar gaafheid zeer zeldzaam.
De directievilla's uit de periode van 1870 tot 1935 gaan over in de andere, monumentale bebouwing aan de Hogevaart, waaronder het Huis Zuidewijn en diverse grote boerderijen. Het oudste onderdeel is hier het kasteelachtige Huis Zuidewijn; de overige bebouwing bestaat uit monumentale en oude boerderijen vanaf de zeventiende eeuw.
De combinatie van deze elementen maken het tot een gebied van architectonische en historische waarde.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en typen

7.1. Woonhuizen

In Sprang-Capelle zijn vele gave woonhuizen te vinden. Veel ervan zijn groot en van diverse decoratie voorzien. Behalve deze grote vrijstaande huizen zijn er ook nog enige veel eenvoudiger behuizingen over, enige sociale woningbouw en zeldzame types woonhuizen.
Zeldzaam en bijzonder is bijvoorbeeld Willem van Gentsvaart 12-14. Dit is een z.g. Kempisch woonhuis. Dat is zichtbaar aan het feit dat de voorzijde twee bouwlagen heeft, terwijl de kap aan de achterkant schuin afloopt tot één enkele woonlaag. In de zijgevels zijn dichtgemetselde halfronde openingen; die bij de kelder zijn open gelaten. Dit woonhuis dateert in oorsprong mogelijk uit de achttiende eeuw.

In chronologische volgorde vindt men de volgende woningtypen in de gemeente.

Het brede woonhuis met rieten kap in L-vorm, zoals het zeventiende eeuwse Rijksmonument aan de Kerkstraat 6.
Het middelgrote huis met (tuitvormige) topgevel of toppilaster, zoals het Rijksmonument Kerkstraat 65 uit ca. 1800. In de loop van de achttiende en negentiende eeuw worden de huizen van dit type steeds hoger en breder.
Het t-vormige of brede lijstgevelhuis van twee bouwlagen, vaak voorzien van aangebouwd koetshuis of bijgebouw aan beide zijden. Men vindt er een aan de Wendelnesseweg-Oost 106. Dit Eclecticistische pand dateert uit 1866. Uit ongeveer dezelfde tijd dateert de vroegere notariswoning aan de Hoofdstraat 37 van dit type. Het is een pand met Neo-Classicistische elementen. Opvallend is de omlijsting van de deur met pilasters en lijst op klosjes. In Sprang-Capelle is bij veel van de rijke woonhuizen en boerderijen tussen 1850 en 1900 karakteristiek, dat deze worden voorzien van een houten deuromlijsting voorzien van pilasters en een sierlijst.
Dit type treft men ook aan langs de Nieuwevaart 1-3-5. De vroegere burgemeesterswoning dateert uit 1879. Het is een Eclecticistisch pand met boogfronton, decoratief gietijzerwerk en schoorstenen met siermetselwerk. Het pand komt stilistisch sterk overeen met dat aan de Hoofdstraat 66-68.
Het kleine eenlaagse woonhuis onder zadeldak met riet of met oudhollandse pannen gedekt, zoals aan de Van der Duinstraat 4 en Nieuwevaart 120. Het enige decoratieve element bij deze oudste vroeg negentiende eeuwse huizen is de afgeronde tuitgevel.
Het kleine woonhuis met aangebouwd deel aan de achterzijde, beide onder even hoog zadeldak aan de Heistraat 188.
Het dubbele kleine woonhuis onder eigen zadeldak, met de nokas haaks op de straat. Het oudste voorbeeld is te vinden aan de Nieuwevaart 87-89. Achter deze huisjes verheft zich een hoge schuur die de beide daken verbindt. Sommige van deze huisjes hebben eenvoudige Neo-Renaissance decoratie, zoals aan de Wendelnesseweg-West 13-15. Op dit type wordt veel gevarieerd en in latere tijd vindt men ook dit type onder eigen mansardekap. Dit is het geval aan de Julianalaan 42-44 en aan de Korte Nieuwstraat 12-14.
Verder is er het kleine rijke eenlaagse woonhuis van vijf traveeën, meestal in Eclecticistische trant. Deze werden gebouwd in de periode 1870-1910. Voorbeelden zijn Hoofdstraat 51 en Hogevaart 135-137.

Het grote diepe huis met lijstgevel en alleen in- of in- en uitgezwenkte zijden. Dit type werd veel gebouwd tussen 1840 en 1910. Volgens het Rijksmonumentenregister dateert een rijk voorbeeld aan de Kerkstraat 8-10 uit de vroege negentiende eeuw en het zou hiermee het oudste voorbeeld zijn. Het laatste voorbeeld is waarschijnlijk dat van de Kerkstraat 58. De voorgevel met sierbogen en siermetselwerk is geplaatst rond 1910. Zowel bij dit type als bij dat met top- of tuitgevel valt op, dat er vaak een smal hoog venster in de zijgevel op de hoek is aangebracht. Dit is zowel bij de woonhuizen als bij de boerderijen gedaan. De verspringend geplaatste huizen ontvangen zo meer licht.

Vooral in de jaren twintig en dertig van deze eeuw worden er diverse woningen van gemiddelde grootte gebouwd.
Een veel voorkomend type is dat, waarbij de mansardetopgevel met tuile-du-Nordpannen naar de weg is gekeerd. Dit zijn meestal vrijstaande woningen, zoals Raadhuisstraat 131.
Verder treft men twee-onder een kapwoningen waarbij de mansardekap of het zadeldak parallel aan de weg loopt, bijvoorbeeld Julialaan 34-36 en 38-40. Het mansardedak kan in geknikte vorm als een muts het hele dak bedekken of eindigen met recht opgetrokken zijgevels. Meestal werden er rode tuile-du-Nord pannen gebruikt.
Een opvallend kenmerk bij veel van deze huizen is, dat ze vaak zijn voorzien van ondiepe driehoekige erkers, zoals aan de Jan de Rooijstraat 12-14 en 13 tot en met 23.

Behalve deze typen, die het meest voorkomen zijn er afwijkende vormen en stijlen die per woonkern genoemd moeten worden.

Sprang

Kerkstraat 62 is een woonhuis uit de achttiende eeuw. Het heeft een hoge in- en uitgezwenkte topgevel met zandsteen aanzetkrullen en een klein fronton. De vensters en de voordeur zijn bij een recente verbouwing vernieuwd.
Aan de Jan de Rooijstraat 5 staat een grote villa met Chaletstijl elementen uit ca. 1900. Deze komt sterk overeen met de villa aan de Raadhuisstraat 77 te Vrijhoeve.
De notaris van Sprang woonde aan de Kerkstraat 85. Het eenlaagse woonhuis uit ca. 1900 is niet groot, maar wel voorzien van diverse decoratie, zoals de bewerkte dakkapellen met spitsje en divers metselmozaïek. De stijl valt te kenschetsen als Neo-Renaissance.
Rond dezelfde tijd zal de artsenwoning op nummer 99 zijn gebouwd. Ook dit is een eenlaags pand van vijf traveeën met dakkapel, maar is in de Neo-Renaissance en Art Nouveau details nog meer uitgewerkt. Uitzonderlijk is de gietijzeren schoenenschraper in de vorm van twee putti met een rozenvaas.
Vlak bij de kerk staat een markant woonhuis aan de Kerkstraat 40. Het huis heeft een hoge bakstenen balustrade als gevelbeëindiging en behoort zo tot de Overgangsstijl van rond 1915.

Capelle

Aan de Schoolstraat 7-19 staat een aantal zeer kleine huisjes die staan ingeperst tussen de Schoolstraat en de Wendelnesseweg-West. Sommige van deze huisjes, die voor het merendeel sterk verbouwd zijn, hebben dan ook aan beide straatzijden een deur. Aan de Schoolstraat staan verder enkele villa's en kantoren, zoals dat op nummer 20-21 uit 1905. Evenals die op 25 en 26 heeft dit pand invloeden van de Neo-Renaissance ondergaan. De blokvormige gepleisterde villa op nummer 24 zal rond 1920 zijn gebouwd.
Aan de Hoofdstraat 61 staat een villa uit 1912. In decoratie en hoofdvorm behoort het tot de Jugendstil.

Vrijhoeve

Aan de Raadhuisstraat 77 staat een huis met Chaletstijlelementen uit 1900.
Heistraat 70 is een pand met siermetselwerk, een Neo-Renaissance dakkapel en vensters in kleine roedenverdeling uit 1926.
Aan de Heistraat 176 staat een villa met uitbouw en segmentboogfries. Deze villa in de trant van de Delftse School zal kort voor 1940 zijn voltooid.
Iets verderop staat op 180-182 een sobere tweelaags woonhuis in Wederopbouwstijl, gebouwd rond 1950.
In 1949 is in vier blokjes van twee tussen 210 en 224 in dezelfde stijl gebouwd. Dit is sociale woningbouw.

Nieuwevaart

Fraai gelegen op de as van de Juffrouwsteeg is het pand Willem van Gentsvaart 1. Het Eclecticistische woonhuis uit 1887 is uitbundig gedecoreerd met allerlei pleisterwerk en een opvallende zinken dakkapel.
Aan de Wendelnesseweg-Oost 12 staat een Neo-Renaissance villa van bijzondere vorm. Er zijn namelijk twee trapgevels als topgevel op de afgeschuinde hoeken en eenzelfde middentopgevel. Het decoratieve werk is uitgevoerd in zandsteen. Mogelijk dateert deze artsenwoning annex praktijk uit ca. 1900.
Fossa Nova is de naam van een grote villa aan de Nieuwevaart 16 uit ca. 1910. Dit pand heeft kenmerken van de landelijke Engelse stijl.
Aan de Wendelnesseweg-Oost 2 staat het vroegere spoorwegwachtershuisje nummer 22. Het huisje uit ca. 1890 met siermetselwerk is vrijwel gaaf en dat is zeer zeldzaam. Aan de Korte Nieuwstraat staat het enige echte rijtje vooroorlogse woningen. De huisjes staan op nummer 13-31 en zijn in 1919 gebouwd. Dit rijtje was de eerste sociale woningbouw van gemeentewege. Het zadeldak wordt onderbroken door drie steekkappen en in het midden bevindt zich een rondboogpoortje. De huisjes worden geflankeerd door grotere twee-onder-een kapwoningen met afwisselend een zadeldak en een schilddak. Deze woningen zijn zo gebouwd, dat ze in de bocht met de Heistraat en de Zuidhollandsedijk een markante hoek vormen.

Hogevaart - Labbegat.

Op Hogevaart 82 staat de grote deels witgepleisterde villa Welgelegen. Bij deze villa hoort een bijzonder en gaaf Jugendstiltheekoepeltje. Beide dateren uit ca. 1905.
Vergelijkbaar maar veel kleiner is de villa Casa-Blanca uit 1911.
Op nummer 84 staat de grote tweelaagse villa Sonnevanck. Het is een Traditionalistische villa uit ca. 1935.

7.2. Boerderijen

Sprang-Capelle bezit vele gave boerderijen vanaf de zeventiende eeuw. Vrijwel allemaal zijn dit kortgevelboerderijen met dwarsdeel. De grotere boerderijen zijn vaak uitgebreid met een dwarspand. De keuze voor dit type lijkt voor te komen uit de dicht opeen geplaatste bouwwijze. De meeste boerderijen liggen vlak langs de weg. Langs de Waspiksedijk en de Winterdijk liggen de boerderijen aan de voet van de dijk, zodat men hier kan spreken van dijkhuisjes en dijkboerderijen.

De oudste boerderijen zijn overigens wel vaak vrij klein. Vrijwel gaaf en bijzonder zijn de zeventiende eeuwse boerderijen aan de Hogevaart 71, met een houten achtergevel en de kleine langgevelboerderij aan de Van der Duinstraat 92. De vorm en stijl van de boerderijen loopt vaak parallel aan die van de woonhuizen.

Er zijn twee typen die in het gemeentelijke beeld overheersen. Vanaf de achttiende eeuw is het dat van de grote boerderij met tuitgevel of toppilaster. Deze boerderijen zijn opgetrokken in ijsselsteen. De strekken, het deel boven de vensters en voordeur, is vaak uitgevoerd in een afstekende kleur rode baksteen. Een voorbeeld is het Rijksmonument Hogevaart 77 uit ca. 1800, met gesneden bovenlicht met kleine waaierzwikken. Rijksmonument is ook de Van der Duinstraat 10 met jaartalankers uit 1821.

Minder vaak voorkomend maar evenoud is dat, waarbij de voorzijde van de rieten kap is afgewerkt met een wolfdak. Dit type is onder te verdelen in het hoge brede type en het lage brede type. Deze zijn waarschijnlijk even oud.
Aan de Willem van Gentsvaart 11 staat een sterk gerestaureerd voorbeeld uit 1768. Een gavere staat aan de Waspiksedijk 37. Dit Rijksmonument uit het begin van de negentiende eeuw heeft een interessante hooiberg. Het binnenste is namelijk hol, zodat het gebruikt kan worden als garage. Aan de Nieuwevaart 107 staat nog zo'n boerderij, uit 1869.
Voorbeelden van het lage brede type met wolfdak, dat overigens groter is dan bij het voorafgaande type, zijn veel te vinden aan de Van der Duinstraat. Men zie bij voorbeeld de nummers 28, 32 en 66. Aan de Raadhuisstraat 135 staat er één uit 1739. Gaaf en bijzonder is die aan de Willem van Gentsvaart 28.

Het andere type dat veel voorkomt is dat van de lijstgevel met schuine, ingezwenkte of in- en uitgezwenkte zijden. Dit type is veel gebouwd tussen 1840 en 1910. De decoratieve elementen zijn meestal Eclecticistisch of Classicistisch, tussen 1890 en 1910 wel eens Neo-Renaissancistisch. De oudste gedateerde staat aan de Kerkstraat en heeft boven de deur een gevelsteen met het jaartal 1843. Aan de Hoofdstraat 13 staat er één, waarbij in het gietijzeren deurpaneel twee runderhoofden zijn verwerkt. Aan de Nieuwevaart 33 staat er één, die geheel is gepleisterd en van Eclecticistische decoratie voorzien. Dit is een uitzondering, omdat vrijwel alle boerderijen uitgevoerd zijn in baksteen. Dit is ook het geval aan de Nieuwevaart 39 uit ca. 1870. Opvallend is het apart gebouwde koetshuis waarvan de hoeken zijn voorzien van decoratief pleisterwerk.

Een van de oudste typen is daarnaast de kleine landarbeiderswoning of keuterboerderij. Deze treft men aan onder de Waspiksedijk 14, 22 en een verbouwde versie op nummer 19. Er staat er aan de Hoge Zandschel 1-3 ook nog één, evenals een verbouwde aan de Hoge Akkerweg 20. Deze zijn voorzien van een rieten dak of met oudhollandse pannen.
Er zijn enkele grote hereboerderijen die als T-boerderij aangemerkt kunnen worden. De voorgevel wordt gedomineerd door een tweelaags woongedeelte met lijstgevel, daarachter bevindt zich de stal. Het oudste van deze soort vindt men aan de Hoofdstraat 42. Het is een waarschijnlijk achttiende eeuwse boerderij. De ingang heeft een houten omlijsting met consoles. In het bovenpaneel van de Empire deur bevindt zich een omkransd runderhoofd. Het geheel is zeer zeldzaam en bijzonder.
Een ander voorbeeld van dit type staat aan de Raadhuisstraat 18-20. Dit veel soberder pand dateert vermoedelijk uit de bouwtijd van de naastgelegen schuur, 1878.
In diezelfde tijd zal de Eclecticistische boerderij aan de Julianalaan 15 zijn gebouwd. Het bijbehorende bakhuis heeft een bijzonder bovenlicht met cirkelmotief en is waarschijnlijk gebouwd rond 1800.

Aan het einde van de negentiende eeuw zijn er boerderijen gebouwd, waarbij het woonhuis los stond van de erachter gelegen stallen. Ca. 1890 zal het huis en stal aan de Heistraat 67 zijn gebouwd. Behalve Eclecticistische venster en deuromlijsting zijn er in de dakkapel leeuwekoppen te zien.
Bij de meeste boerderijen staan grote bakstenen schuren onder zadeldak, zoals aan de Hoofdstraat 73-75. Hierbij is een minimum aan decoratie toegepast. Hoogstens heeft het een ijzeren zolderraam in margrietvorm of stervorm, zoals aan de Raadhuisstraat 18-20.
In de periode vanaf 1920 tot ca. 1935 werden er veel boerderijen gebouwd, waarbij huis en stal weliswaar aan elkaar zijn vastgebouwd, maar het smallere woonhuis onder eigen dak toch een eigen identiteit heeft, zoals aan de Julianalaan 49.
Na de Tweede Wereldoorlog zijn er enkele kop-hals-rompboerderijen gebouwd. Hierbij is het woonhuis verbonden aan de stal door middel van een smal tussenlid.
Tevens keerde men terug tot de traditionele kortgevelboerderij. Aan de Kerkstraat 94-96 staat een kortgevelboerderij met een halsgevel en een segmentboogfronton uit 1953.

7.3. Industriële en bedrijfsgebouwen

Sprang

Aan de rand van Sprang, aan de Oudestraat, staat de gesloten standerdmolen. Het is een Rijksmonument. De molen is in 1747 te Vrijhoeve gebouwd en in 1811 naar de huidige plek getransporteerd. Interessant was de bij de restauratie in 1968 verdwenen looisteen. Uit het bestaan hiervan blijkt dat de leerlooierij te Sprang-Capelle al bestond in het midden van de achttiende eeuw.
Achter de laatste bebouwing van de Jan de Rooijstraat staat op nummer 27 de machine- en stanzmessenfabriek van A. Bosch & Zn. Het is een toeleveringsfabriek voor de schoenenindustrie. De fabriek is een middelgroot gebouw uit 1947, met een kantoor van twee lagen onder plat dak en een productiegedeelte met sheddaken. Bouw en constructie lijken sterk op die van rond 1930. Het woonhuis aan de straatzijde is in mei 1991 geheel vernieuwd.

Capelle

Aan de Hoofdstraat 70 staat een gebouwtje dat rond 1880 een leerlooierij herbergde. Dit is nog herkenbaar aan de houten scharnierende droogluiken.
Aan de Hoofdstraat 43 staat aan de straatzijde het kantoor van de voormalige looierij op het achtererf. Het kantoor is in 1903 gebouwd. Het grote drielaagse fabriekspand onder flauw hellend zadeldak dateert uit 1900. De houten droogluiken bij dit zijn pand verwijderd.
Haven 15 is een vrij groot fabrieksgebouw uit ca. 1900, dat zo'n dertig jaar later werd verbouwd. Tussen deze fabriek en de directievilla op nummer 13, die met het bordes de allure van een raadhuis heeft, is een smal tussenlid geplaatst met getoogde inrijpoort.
Aan de weg tussen Capelle en Nieuwe Vaart domineren de tuinbouwbedrijven. De meeste tuinderswoningen en kassen zijn echter vernieuwd. Een indruk van de oude complexen krijgt men op de Wendelnesseweg-West 21 en 37-39, alsmede aan de Wendelnesseweg-Oost 22. Een opvallend onderdeel bij 21 en 22 is de ronde bakstenen fabrieksschoorsteen. De bijbehorende stookinstallatie diende om de kassen te verwarmen. Op nummer 37-39 staan een lage en een hoge kas met interessante ijzerconstructie. De lage geknikte kas is van het type zoals ze rond 1920 werden gebouwd. De hoge kas met rondboogspanten dateert volgens de eigenaar uit 1950. Diverse bedrijven hadden de beschikking over een smalspoor. Deze zijn bij de inventarisatie niet meer aangetroffen.

Nieuwevaart

Aan de Heistraat 256 bevindt zich een vrij groot tweelaags complex van een vroegere schoenenfabriek uit 1917. Het kantoorgedeelte is afgezet met een ijzeren rondbooghekje en het heeft een plat dak. De productiehallen staan haaks op elkaar en zijn voorzien van sheddaken.
Aan de Heistraat 211 is achter het woonhuis uit dezelfde tijd een tweedelig gebouwtje van de vroegere smederij te zien. Het is in 1931 gebouwd.

Vrijhoeve

Aan de Julianalaan 27 en 27A bevindt zich het kantoor en de vroegere Coöperatieve Zuivelfabriek "De Toekomst". De fabriek startte in 1909 en sloot de poorten in 1972. Vrijwel het gehele complex dateert uit 1909 en het met veel siermetselwerk gedecoreerde en van een loswal voorziene gebouw is nog gaaf. Op het achterterrein staat een ronde stenen fabrieksschoorsteen met een emaille plaatje waarop staat: "schoorsteenbouw De Ridder & Co - Den Haag".
Aan de Heistraat 49-51 staat een complex, dat tot april 1991 dienst deed als schoenenfabriek van Drongelen. De oudste onderdelen dateren vanaf de start van het bedrijf in 1910. Het gebouw bestaat uit drie aparte eenlaags gebouwtjes en een kantoor aan de straatzijde. Het bekendste product waren de Viking-schaatsenlaarzen voor de professionele schaatsers. Eveneens uit de periode 1910-1915 dateert het vroegere schoenfabriekje aan de Raadhuisstraat 90. Op nummer 138 staat een nog kleiner voormalig schoenfabriekje.

Men vindt ook gebouwen van nijverheid en industrie in de diverse gehuchten.

Hoge Vaart heeft als achterbebouwing op nummer 8 een opvallend smal tweelaags pand onder mansardedak. Dit was een houten hakkenfabriek. De functie hangt zowel samen met de noordelijk gelegen houthandel als met de schoenmakersindustrie in het Langstraatse gebied.
De buurtschap Labbegat wordt gedomineerd door de bebouwing van de firma Oerlemans op de vier hoeken van de straat. Dit is een handel in hout en andere bouwmaterialen. Allereerst moet genoemd worden de opslagplaatsen en fabriek zelf. Deze staan aan de Winterdijk 17. Deze gebouwen zijn geplaatst tussen 1900 en 1930. De firmanaam Oerlemans is nog leesbaar in rode dakpannen tussen de zwarte. Aan de overkant op nummer 18 staat het kantoor met een Eclecticistische zijgevel uit ca. 1870. Op de hoek hiernaast, Hogevaart 143, staat een onderkelderde opslagplaats. Het is een tweedelig gebouw met eenvoudig siermetselwerk uit ca. 1900. Op de andere hoek aan de Winterdijk staat een trafohuisje. Dit electriciteitshuisje onder plat dak dateert uit ca. 1930.
In Oosteind vindt men op nummer 64 een handel in schoenmakersgereedschap.

7.4. Openbare gebouwen

Sprang

Aan vensters die zijn vergroot valt af te lezen, welke woonhuizen en boerderijen er in de loop van hun bestaan een functie extra kregen als winkel. Men ziet dit aan de Kerkstraat 52-54, 70, 92 en 55. Dit laatste is het mooiste voorbeeld van een groentewinkeltje uit ca 1925 en nog in bedrijf. Tussen 1925 en 1935 werden alleen de Van der Duinstraat 21 en 85 specifiek als winkel-woonhuis gebouwd.
Aan de rand van Sprang, aan de Tilburgseweg 6, werd in 1951 het horecabedrijf 't Hof van Holland gebouwd in de stijl van de Wederopbouw.

Capelle

Het oudste openbare gebouw is de school uit 1770. De vroegere functie van het Rijksmonument aan de Hoofdstraat 19 is af te lezen aan de gevelsteen: "Dorpsschoolhuys 1770".
Achter de Schoolstraat staat een lagere school op nummer 32. Het gebouw zal rond 1915 gebouwd zijn, maar de ramen zijn voor de oorlog aanzienlijk vergroot.
Sommige boerderijen en woonhuizen hebben een venster dat vergroot is, waaraan met de op een enkele uitzondering na verdwenen openbare functie is af te lezen. Dit is bij voorbeeld het geval aan de Hoofdstraat 71 en aan de Wendelnesseweg-Oost 94A-96. Dit laatste was het postkantoor en het heeft nog een bijzonder en gaaf interieur uit ca. 1900.
Aan de Hoofdstraat staat een buswachthokje uit ca. 1940, een gaaf gebouwtje onder lessenaardak.
Aan de Veerweg staat een wachthuisje voor het pontveer. Het is een traditioneel bakstenen wachthuisje met pannen zadeldak.

Vrijhoeve
In 1870 bouwde men aan de Heistraat 143-145 het grote tweelaagse pand van vijf traveeën met diepe achterbouw als lagere school. Het sterk verbouwde pand doet nu dienst als winkel.

Op de hoek van de Raadhuisstraat 158 en de Julianastraat bevindt zich een groot tweelaags horecabedrijf. Het gebouw met afgeschuinde hoek heeft Neo-Renaissancekenmerken. De dorpels en boogvelden zijn voorzien van diverse decoratie. Er is een gevelsteen, gelegd door Fanfare Sirena in 1911.
Aan de Raadhuisstraat 64 bevindt het in 1924 gebouwde gemeentehuis. Het gebouw is ontworpen door P. van Gestel uit Den Bosch en heeft in het metselwerk kenmerken van Art Deco. Het is het enige nog bestaande gemeentehuis in Sprang-Capelle: de overige raadhuizen zijn allen gesloopt.
Ook in Vrijhoeve zijn enige winkels die ook in oorsprong als winkel zijn gebouwd. Deze vindt men aan de Raadhuisstraat 140, 155-157 en het op de andere straathoek gelegen winkelpand op Heistraat 1. Op Heistraat 19 is een groentewinkel gevestigd, de winkel van nummer 12 is gesloten evenals de vroegere slagerij op nummer 150. De laatstgenoemde dateert uit 1934. De meeste winkels zijn zo tussen 1925 en 1935 gebouwd.

Nieuwevaart

Aan de Wendelnesseweg-Oost 4 bevindt zich het eenvoudige voormalige stationsgebouw uit 1893, de opvolger van dat uit 1886. Het gebouw heeft enkele Neo-Renaissance kenmerken en is nu in gebruik als café.

Oosteind

Aan Oosteind 61 werd in 1927 een winkel gebouwd met een tweelaagse aanbouw onder plat dak. De wanden zijn bekleed met witte biseautétegels, hetgeen een vroegere functie als slagerij of zuivelwinkel aannemelijk maakt.

Zandschel

Op Nieuwe Vaart 122-124 bevindt zich een garagebedrijfje met aangebouwde woning uit ca. 1925.

7.5. Kerkelijke gebouwen

Sprang

In Sprang staat de oudste kerk van de gemeente. Het is het Rijksmonument aan de Kerkstraat 34. De laatgotische kerk was rond 1400 oorspronkelijk als zaalkerkje voor de Katholieke eredienst gebouwd. Deze Ned. Hervormde kerk wordt gekarakteriseerd door de stompe toren met rijke natuursteen decoraties in de vier geledingen. Het vroegere kerkhof rondom de kerk is herschapen in een plantsoen.
Het kerkhof dat bij deze kerk hoort is te vinden aan de Tilburgseweg 21. Het oudste graf dateert uit 1861. het romaniserende graf is afgezet met een laag ijzeren hekje. Men vindt hier onder meer een gave en bijzondere granieten grafsteen met Jugendstildecoratie uit 1908 en het grafmonument uit 1945 voor de verzetsstrijder Jan de Rooij. Op de bronzen plaquette staat een pleurante, een treurende engel afgebeeld. Op deze begraafplaats staat een sobere rouwkapel met klein klokketorentje met bolspitspiron uit ca. 1950.
Iets buiten de vroegere bebouwde kom van Sprang staat de gereformeerde kerk, Heistraat 42. De rond 1890 gebouwde kerk is ca. zestig jaar later ingrijpend gewijzigd door een veranderde vensterindeling en nieuw uitgebouwd portaal.

Capelle.

De kerk van Capelle is eveneens een Rijksmonument. Deze kerk ligt aan de Hoofdstraat 25 en dateert uit 1750. De Nederlands Hervormde kerk heeft een achthoekige plattegrond en een houten torentje. De kerk en het kerkhof worden afgeschermd door een muur met gietijzeren pijlpunten en een groot smeedijzeren hek. Voor de kerk liggen enige oude zerken. Op het kerkhof staat een aantal opvallend smalle zerken uit ca. 1900.
Aan de straat staat op nummer 27 de grote pastorie, die gebouwd is rond 1925.

Vrijhoeve

Aan de Heistraat 4 staat een eenbeukige zaalkerk uit 1884. De Eben-Haëzer (tot hiertoe heeft de Here ons geholpen) heeft bijzondere gietijzeren venstertraceringen.
Niet veel verder staat er in de Heistraat nog een Rooms Katholieke kerk. De spitse vensters, de dakbedekking en de deur van de kerk uit de jaren vijftig zijn door het gebruik van andere bouwmaterialen bij een opknapbeurt sterk veranderd.

De woning van de predikant aan de Heistraat 65 is nog wel gaaf. Het is een markant pand met tentdak, vierruitsvensters met halve luiken en laddervensters in de dakkapellen.
Iets verderop staat een kerk aan de Julianastraat 8. Deze is in de vroege jaren vijftig gebouwd.

Nieuwe Vaart

Aan de Heistraat ligt de grote Algemene Begraafplaats. Bij de ingang staan twee bakstenen heksteunen met de opwekkende tekst: "Wat gij nu bent was ik voor dezen, wat ik nu ben zult gij haast wezen". De fraaiste grafzerk is geschonken door de patiënten van de arts Albert Roos. Op zijn grafzerk uit 1941 ziet men een slang om een stuk boomstam en eikeloof. Op het terrein staat een rouwkapel met een open klokketorentje met bolspitspiron uit ca. 1950. Dit gebouw is identiek aan dat op de Tilburgseweg 21.

7.6. Kastelen en landhuizen

Er zijn geen landhuizen in Sprang-Capelle, maar aan de Hogevaart 60 staat wel een kasteelachtig versterkt huis. Dit is het Rijksmonument Huis Zuidewijn. Het omgrachte gebouw met dakruiter heeft een oude kern, de vroegere stenen kamer, die mogelijk uit ca. 1400 stamt. Voorts is er een deel met trapgevel uit de zestiende eeuw. De hoofdmassa van het gebouw heeft vooral laat achttiende eeuwse kenmerken. Het interieur is goeddeels gaaf en bijzonder. Links van het huis staat een negentiende eeuws koetshuis, gebouwd in de stijl van de boerderijen met lijstgevel met in- en uitgezwenkte zijden.

7.7. Infrastructurele en waterstaatswerken

De oudste gedateerde brug is te vinden over de Winterdijk bij de Labbegatse Vaart. Op de baksteen opbouw is een hardstenen afwerkingsband met de nog deels leesbare tekst: "Vernieuwd in 1871 onder het bestuur van voorzitter Verhoeven, Smits en De Bruyn, secretaris en penningmeester.
Het spoortraject uit 1886 is zichtbaar gebleven in de restanten van een kleine brug bij de kruising met de Hogevaart en een lage betonnen loswal voor het spoorwachtershuisje aan de Wendelnesseweg-Oost 2.
In Sprang-Capelle bevinden zich diverse sluisjes en bruggetjes uit ca. 1900. Het gaat hier om eenvoudige kleine handbediende objecten. De bakstenen sluisjes en bruggetjes hebben hardstenen blokken, houten sluisdeurtjes en draaikranen. Het meest opvallende terugkerende element is het gewalste ijzeren hekwerk in eenvoudige industriële vormgeving. De grootste van deze sluisjes vindt men ter hoogte van de Schoolstraat. Andere sluizen en bruggetjes die voor de waterhuishouding van het Zuiderafwateringskanaal zorgen vindt men aan de Waspiksedijk, de Tolweg, de Hogevaart en de Winterdijk. Verder is er een gelijkvormig sluisje tussen de Bergse Maas en het Oude Maasje, aan de Veerweg.
De Bergse Maas wordt vanaf het ontstaan overgestoken via een veerpont, maar het Oude Maasje heeft op aandringen van het gemeentebestuur al in 1891 een brug gekregen. Deze werd in 1944 opgeblazen bij oorlogshandelingen. De noodbrug is in 1964 vervangen door de huidige groen geschilderde stalen boogbrug.

7.8. Militaire objecten

Deze zijn niet aanwezig.

7.9. Groenelementen

De beplanting langs de wegen bestaat vooral uit populieren en wilgen. Langs enkele wegen staan essen, de Nieuwevaart wordt gedomineerd door linden. In de bebouwde kommen zijn weinig bomen te vinden langs de straat; de rijen iepen die hier beeldbepalend waren zijn door de iepziekte verdwenen. De enige iepen die er nog staan zijn te vinden aan een oprijlaan parallel aan de Kruisvaart, Wendelnesseweg-Oost 44. Deze laan heeft iepen met een omtrek van bijna drie meter, verder populieren en forse treurwilgen bij de ingang.
De grootste boom in Sprang-Capelle is een solitaire treurwilg aan de Veerweg van 3,5 meter omtrek. Bij deze boom bevindt zich een in 1985 geplaatste plaquette. Deze herinnert aan de felle gevechten die er in 1944 zijn gevoerd.

Andere grote monumentale bomen zijn de linden met manchet van lindeblad bij het kasteel aan de Hogevaart en de beuken voor de kerk aan de Van der Duinstraat 42.
In de forse particuliere tuinen die bij de grote villa's horen vallen vooral de grote tamme kastanjes en paardekastanjes op. Voorbeelden zijn de Nieuwevaart 1-3-5, de Jan de Rooijstraat 5 en Wendelnesseweg-West 12.
Er zijn ook nog enkele boerderijen met de originele erfbeplanting zoals lindebomen en een haag, in dit geval een hulsthaag, bij de Willem van Gentsvaart 28.
Vermeldenswaard is ook de groenaanleg van de begraafplaatsen aan de Tilburgseweg en de Heistraat. Bij het eerste kerkhof domineren de treurwilgen en andere treurbomen, bij de andere is een rechthoekige aanleg waarbij beuken- esdoorn- en berkenlanen elkaar kruisen.
Langs enkele wegen of langs perceelsgrenzen treft men nog hakhoutwallen aan in de vorm van elzebosjes en knotwilgen.
Een bebost natuurreservaat is te vinden tussen de Tolweg en de Waspiksedijk. Het is het staatsnatuurreservaat De Dulver. In het niet toegankelijke gebied zijn restanten van trilveen, elzenbroek en schraallanden. In het midden bevindt zich een eendekooi. Dit water zal iets voor 1830 zijn gegraven.

7.10. Artefacten

Het oudste artefact is een gietijzeren haardplaat uit 1662.
Deze is afkomstig uit één van de boerderijen aan de Hogevaart. Er is een afbeelding te zien van de Hollandse Maagd met de hoed van de vrijheid op een stok.
In de tuin van het Huis Zuidewijn staan diverse kleine zandstenen sculpturen van putti en bloemstukken. Deze dateren uit de achttiende eeuw en zijn afkomstig uit het kasteel Bouvigne bij Breda.
In deze protestantse gemeente treft men geen Heilig Hartbeelden of kruisbeelden aan, maar wel vele rijkbewerkte smeed- en gietijzeren hekken. Men vindt hier hoge, dubbele bewerkte ijzeren entreehekken, halfhoge erfafscheidingshekken en lage sierhekjes die de entree flankeren. Voorbeelden van de eerste zijn het hek bij de kerk aan de Hoofdstraat 25, mogelijk achttiende eeuws en bij de artsenwoning aan de Wendelnesseweg-Oost 12.
Aan de Kerkstraat 8-10 staan vroeg negentiende eeuwse hardstenen stoeppalen met ijzeren schakelketting voor het huis. Dit zijn de enige stoeppalen van Sprang-Capelle.
Ook de hekken van de tweede soort zijn uitgebreid versierd met meegegoten sierranden. Deze staan onder meer bij de Nieuwevaart 57-59. Een bijzondere plaats neemt het hek aan de Hoofdstraat 77 in. De hekstaanders zijn bekroond door grote gietijzeren paardehoofden, een herinnering aan de handel in paarden in de vorige eeuw.
De hekjes bij de entree bestaan uit spiraalvormen met gietijzeren rozetten. Deze vindt men onder meer aan de Wendelnesseweg-Oost 106, bij de Van der Duinstraat 57. Aan de Kerkstraat 70 heeft men zowel een verplaatst entreehekje als een fraaie gietijzeren dubbele poort.
Aan de Tilburgseweg staat een oorlogsmonument uit 1953 van de hand van Carasso. De sokkel is voorzien van een tekst ter herinnering aan Jan de Rooij. De bronssculptuur toont een met ketens worstelende vrouw.

Gemeente Sprang-Capelle, toestand ca. 1900. Uit: Historische atlas Noord-Brabant. Deventer, 1989. Schaal 1:25.000

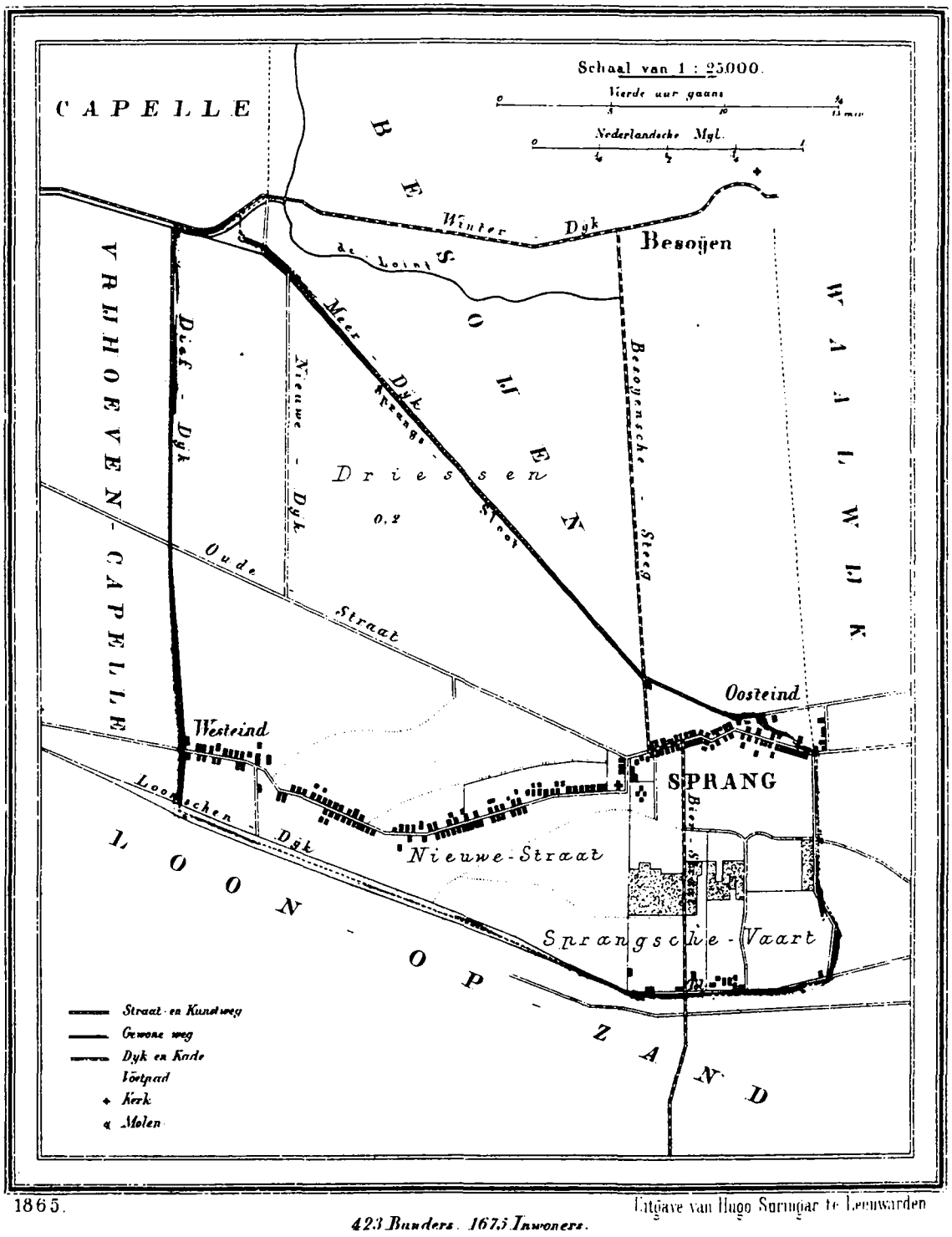

Gemeente Sprang, toestand in 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Noord-Brabant naar officiële bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE VRIJHOEVEN-CAPELLE.

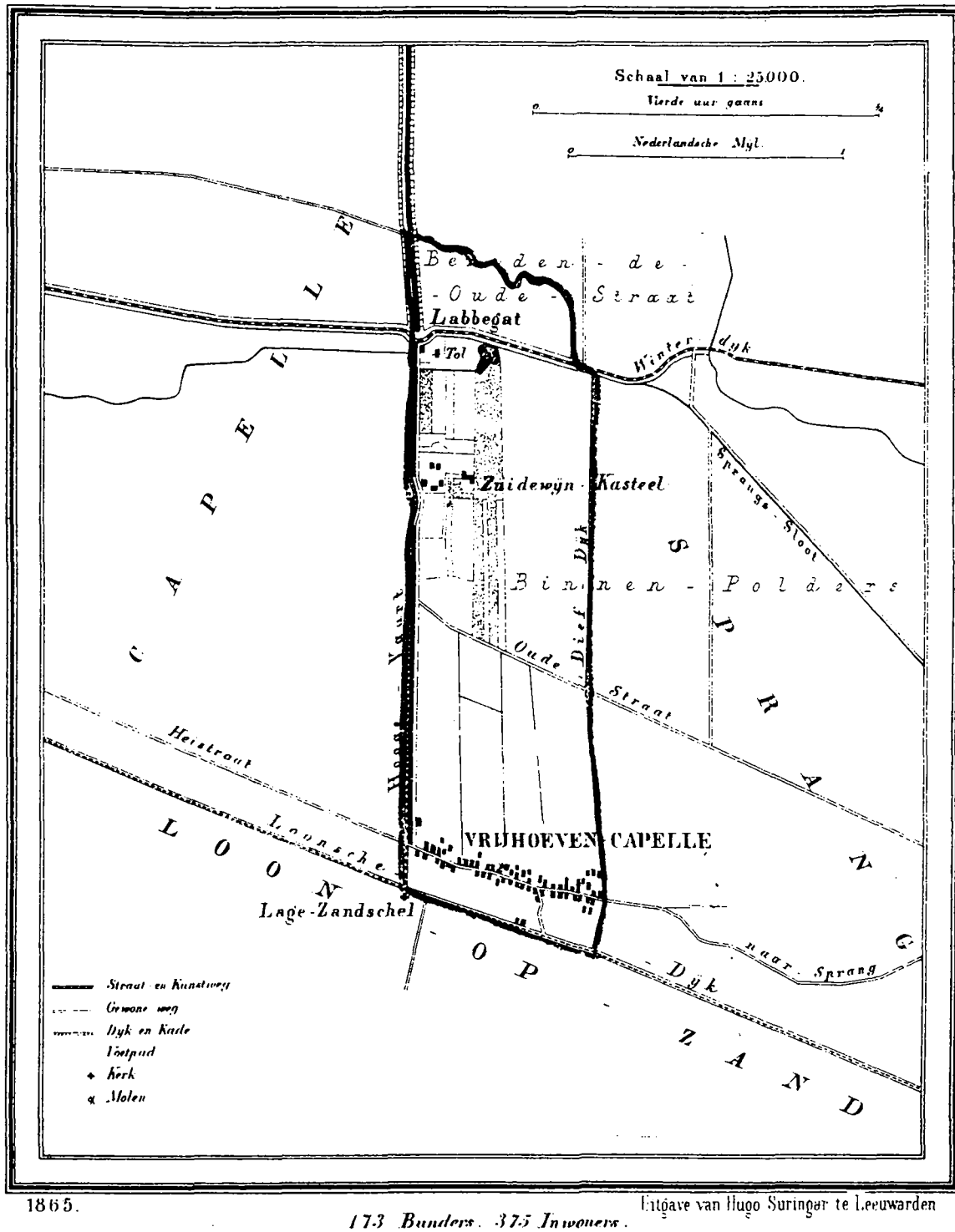

Gemeente Vrijhoeven-Capelle, toestand in 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Noord-Brabant naar officiële bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

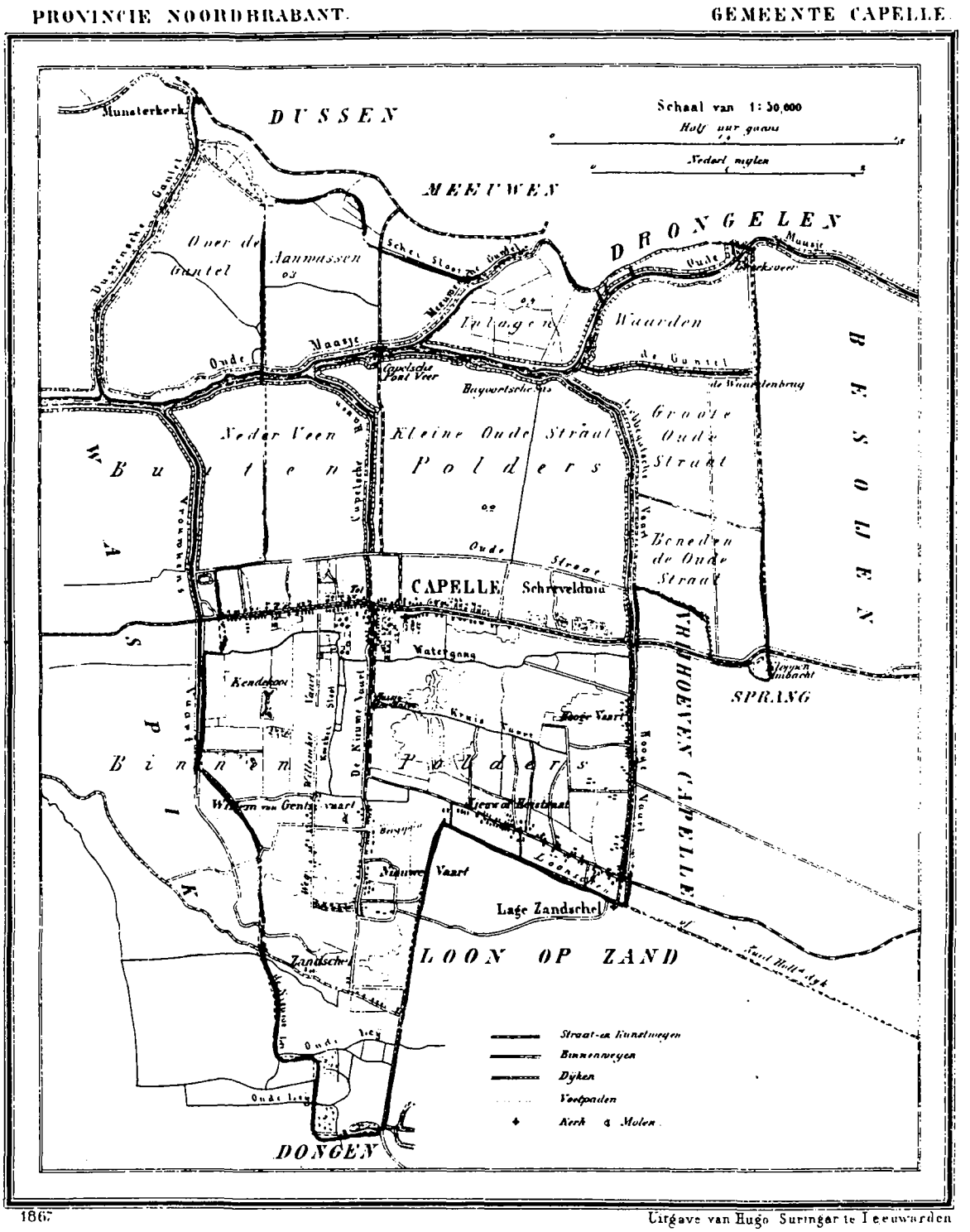

2005 Bunders 2095 Inwoners.

Gemeente Capelle, toestand in 1867. Uit: J. Kuyper. Gemeente-atlas van de provincie Noord-Brabant naar officiële bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

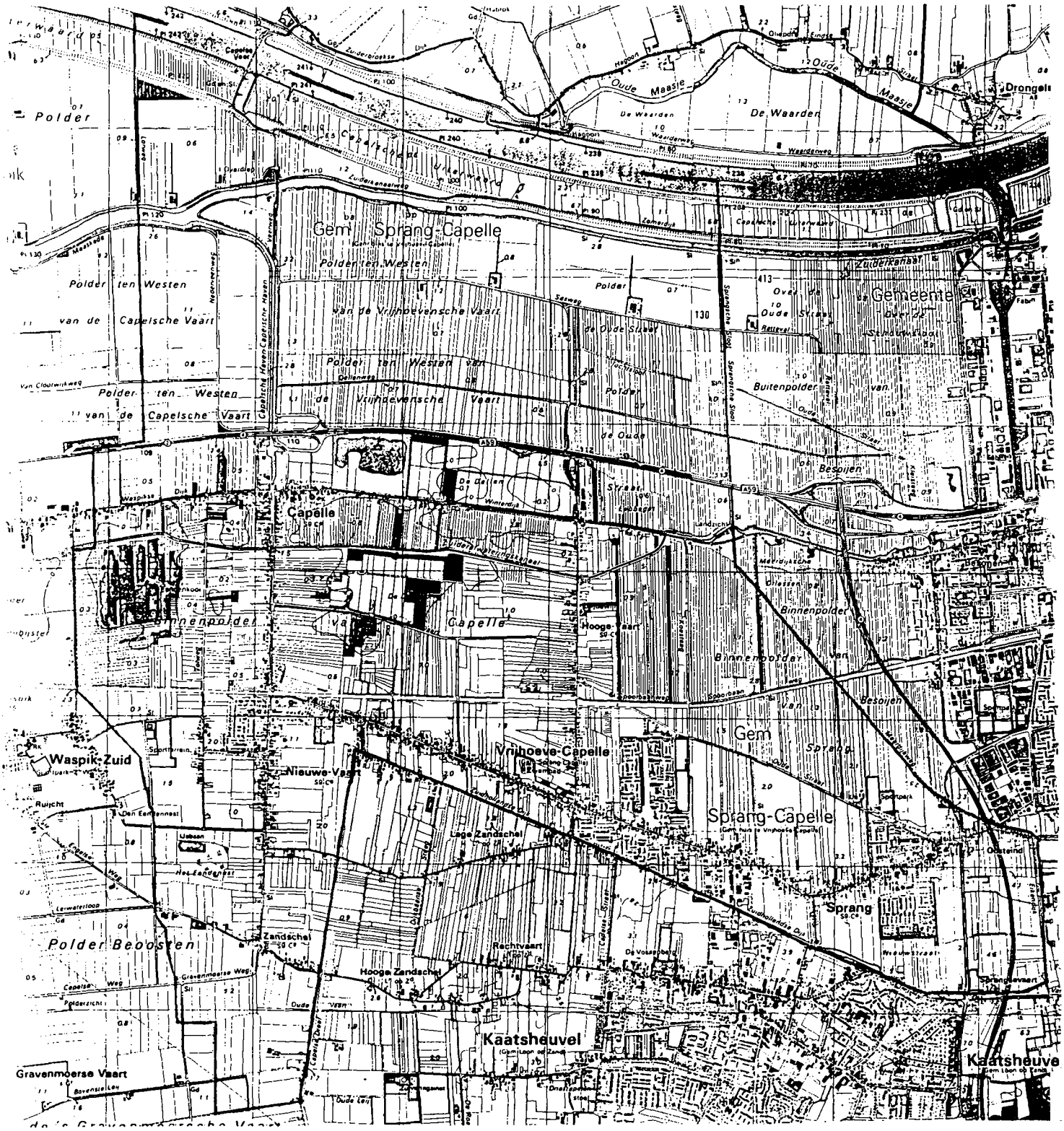

Gemeente Sprang-Capelle, huidige toestand. Uit: Grote Provincie-atlas Noord-Brabant Oost en West. Groningen, 1990. Schaal 1:25.000, verkleind weergegeven.

8. Objecten

Achter de Hoven

15
Boerderij Woonhuis
ca. 1870 ca. 1950
Handvorm baksteen. Rechte steekankers.
Vierruitsvensters. Schuifvenster. Semiklampdeur. Klampdeur met gedeeld bovenlicht in zijbouw links.
Zadeldak gedekt met rode oud Hollandse pannen.
Walnoot, klimop, ligusterhaag, moestuin.
Getrapte tuitgevel, voorbeeld van bebouwing achter de lintbebouwing.
Vanwege ligging, cultuurhistorisch belang.
(Foto 1)

Van der Duinstraat

4
Woonhuis Woonhuis
ca. 1850 ca. 1960
Handvorm baksteen met vlechtingen. Rechte steekankers. Gepleisterde plint.
Vernieuwde vensters en paneeldeur.
Zadeldak gedekt met zwarte oud Hollandse pannen.
Boomgaard.
Afgerond tuitgeveltype, tuit in zijgevel, achtergevel langer dan voorgevel.
Vanwege type.
(Foto 2)

10
Kortgevelboerderij Woonhuis
1821
Ijsselsteen met vlechtingen. Gepleisterde plint. Korte en lange rechte steekankers.
Zesruits schuifvensters, schuifvensters, half raam in zijgevels. Vernieuwde paneeldeur.
Zadeldak gedekt met rode oud Hollandse pannen.
Esdoorn.
Muuranker PVDL 1821. Getrapte tuitgevel. Boerderij van het Langstraatse dwarsdeeltype met topgevel.
Vanwege gaafheid, cultuurhistorisch belang.
Rijksmonument
(Foto 3)

22
Woonhuis Woonhuis
ca. 1925
Machinale baksteen met rollaag.
Brede tweeruitsvensters. Paneeldeur onder betonnen luifel in portiek.
Mansardedak gedekt met rode tuile du Nord pannen.
Topgevelpand.
Straatbeeldtyperend.
(Foto 4)